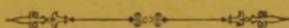

С. С. Бобчевъ.

КРИТЪ
И
КРИТСКИЙ ВЪПРОСЪ

(историко-политически бѣлѣжки)

(Отпечатъкъ отъ списанието „Българска Сбирка“
априлска книжка, VI год.)

ПЛОВДИВЪ
Друж. Печатница „Единство“

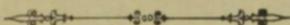
1897.

КРИТЪ

И

КРИТСКИЙ ВЪПРОСЪ

(Историко-политически бѣлѣжки)

ОТЪ

С. С. БОБЧЕВЪ.

ПЛОВДИВЪ

Друж. Печатница „Единство“

1897.

Критъ и критскій въпросъ.

(Историческо-политически бѣлѣжки).

Прѣдговоръ. — I. Географически прѣгледъ. — II. Старата история. — III. Критъ подъ турското владичество. — IV. Съвременнитѣ възстания и реформи. — V. Сегашното положение. — VI. Най-новата фаза на критскія въпросъ.

О, мой милий, русски приятелю! обичай моитѣ брата, критянитѣ; ако ти си хладенъ къмъ поезната и красотата и не си въ сила да ги обичашъ зарадъ красотата и високото съчетание на изящното и суровото въ тѣхний чуденъ животъ, то обичай ги заради тѣхнитѣ горди, свободолюбиви чувства, за изгарящия сърдцата имъ пламъкъ на независимостта.

К. Н. Леонтьевъ.

(Изъ „Живия Християнъ въ Турци: Хриво.“)

Многострадалний Критъ е кжтъ отъ чаровний Истокъ, както критскій въпросъ е неотдѣлна частъ отъ великия Источенъ въпросъ.

Въ послѣднѣно врѣме очитѣ на цѣлъ свѣтъ сж обърнати къмъ този классически островъ — „стоградия“ Критъ, отечеството на Зевса-Юпитера, древната държава на Миноса. Кръвопротитията, извикани отъ послѣднѣното възстание на свободолюбивитѣ критяни, докара намѣсата на Европа за урежданѣето критскія въпросъ.

Критъ е въ блокада. Блокиранъ е отъ ескадритѣ на шестътѣ велики сили, грижливи охранители на международния миръ.

Цѣльта на тѣзи „мирна“ блокада била да се усмири острова, да се прѣдвари една война между Гърция и Турция, да се запази европейския миръ. Защото, казватъ, грѣцко-турската война или освобождението и присъединението на Критъ къмъ Гърция значало начало на всеевропейско стълкновение. — А защо значало това? Отговарятъ различно..., ала главното било, защото нарушението „цѣлостта и непокжтността на Оттоманската Империя“ въ една точка щѣло да поведе слѣдъ себе си и други нарушения и разчленения — необходимъ поводъ за свади и бой между великитѣ сили... Така казва хуманна Европа...

Какъ ще се свърши критската бунна? Какви ще бжджтъ послѣдствитята отъ блокадата около Критъ? Увлѣклата се въ своето застѣпничество за Критъ Гърция, ще се оттегли ли съ праздни ржцѣ отъ една борба, въ която се е втурнжала съ

цѣль да спечели присъединението на своитѣ еднородци? Ще допустне ли Европа една война между Гърция и Турция и, ако подобната се появи, не ще ли вече настане смъртний край на Болний челоуѣкъ?

Ето въпроси, на които ще отговори малко-много не далечното бжджще. Критъ е точката, която сега поглѣща всички вниманія. Едно запознаванье съ неговото минжло и настояще съдържа не малък интересъ и въ много отношения. Ний ще направимъ това като се ползуваме отъ имащитѣ се у насъ подържка крайно недостатъчни пособия. Наший очеркъ нѣма притязанія нито на ученъ трактатъ, нито пъкъ расчита да внесе нѣщо ново въ книжнината за Критъ. Той има за цѣль да даде на българския читателъ кратки свѣдѣнія за Критъ, за неговата политическа история и сегашно положение.*)

I.

Географически прѣгледъ.

Островътъ Критъ, слѣдъ Кипъръ, е най-обширний отъ островитѣ въ Архипелага. Той се протяга на дължъ 260 километра, а на ширина между 12 и 55 километра. Критъ е една естествена принадлежностъ на Еллинский полуостровъ. Международнитѣ договори, които располагатъ съ народитѣ безъ да ги питатъ, сж го направили въ настояще врѣме едно турско владѣние. Обаче Критъ си е грѣцки не само поради болшинството на населението, но още и поради почвата си, климата си и географическото си положенне, казва Елизе Реклю. Отъ всѣкждѣ той е обиколенъ съ дълбоки морета, само на сѣверо-западъ подморскитѣ скали го вържжтъ съ Пелопонесъ.

Едно врѣме, въ старината, Критъ е ималъ до 2,000,000 жители. По-късно въ врѣме на владичеството на Венециянитѣ на острова прѣди идванъето на Турцитѣ, Критъ броилъ 700,000 жители. Въ 1847 год. тѣзи цифра е спаднжла на 160,000, а въ послѣдньо врѣме не надминува 250 — 275,000.

Населението на Критъ е грѣцко. Има обаче албански и доста италиянски елементи. Едва $\frac{1}{4}$ отъ това (37,800 души) население е мюсюлманско. Има и около 3200 души евреи.

*) Извори: Encyclopédie Universelle: Candie et Crète; — *Elisée Reclus* Nouvelle Géographie universelle, I. L'Europe Meridionale, Paris 1876; — *Les affaires de Crète*, Paris 1876; — *К. Н. Леонтьевъ*; Изъ Живни Християнъ въ Турци; — Нѣкои сѣврѣмenni журнални трудове и пр.

Расположенъ на почти еднакво растојание отъ Европа, Азия и Африка, островъ Критъ занемалъ срѣдището на старий свѣтъ. Той билъ точката за досѣгание на три суши Европа, Азия и Африка. Критъ „съ стотѣхъ града“ (Хекатонполисъ), както го наричахъ въ древността, въ врѣмето на своето благоденствие, е билъ най-богатий и плодороденъ островъ съ защитени пристанища, съ живописни мѣстности. Още Аристотелъ забѣлѣвалъ важното мѣстоположение на Критъ прѣди 2000 години и, споредъ него, този островъ е билъ назначенъ да стане общо срѣдище на търговскитѣ дѣйствиа въ Источното Срѣдиземно море.

Критъ е запазилъ и до сега своята плодородна почва, своитѣ пристанища и своята хубостъ, ако и да е загубилъ много отъ своята трговия и своята важностъ, ако и да се е отказалъ отъ своето надмощие надъ моретата. Прѣди 3000 години критянитѣ не отстъпвали туј морско надмощие никому. Неговата многобрѣйна флота се домогвала за него, а неговитѣ колонии, распрѣснати до Сицилия, свидѣтелствували за размножаване на населението му.

Напрѣко массивната срѣдно-горска Ида дѣли острова на двѣ части: источна и западна.

На источната полвина се издигатъ *Бѣлитѣ Планини* (Левка-ора, Аспра-вуна) високи 2,469 метра. Пъ-низка е Ида — 2,164 метра. Сега тѣзи планини сж почти оголѣли, безъ гора, когато въ старо врѣме тукъ е имало дѣвственни джбрави и е расла богата цѣлителна растителностъ.

Бѣлитѣ планини сж познати още подъ названиее *Планинитѣ на сфакиотитѣ*, население, което е останжло тука отъ дорийскитѣ племена, запазено чисто отъ всѣка примѣсъ и загниздено, като въ нѣкоя крѣпостъ, въ тѣзи недостижни и оградени отъ самата природа противъ всѣко вѣнкашно нападение тѣснини. Тукъ има сфакиотски села, за гдѣто може да се отиде само прѣзъ онѣзи каменливи сипеи, които буйнитѣ потоци сж създали съ шумното си паданье. Дойдхъ ли дѣждове, сипеитѣ се напълнятъ, всѣко съобщение прѣстава. Тогазъ казватъ: „вратата е затворена!“ Напраздно турцитѣ сж се опитвали да насилхъ портата на тѣзи велика планинска крѣпостъ по врѣмето на разнитѣ възстания. Трѣбва да прибавимъ, че върху височинитѣ на „Бѣлитѣ планини“ се растилатъ дълги полени, които можхъ да хранхъ едно многочисленно население.

„Бѣлитѣ планини“ сж недостъжни до толкова, че не само не вѣдѣтъ тука съ конѣе, но и обикновенното муле, колкото вѣренъ кракъ и да има, е не годно за Сфакийската област. Почвата тамъ е неплодна; освѣнь овцевѣдство и ловъ занаяти други нѣма; половинъ година владѣе сурова зима. Самото турско началство не знае що да чини, когато трѣбова да събира отъ сфакиотитѣ данѣкъ. Тѣзи „Бѣли планини“ сж сжщото, каквото е Черна-Гора за Балканския Полуостровъ. И въ древността сфакиотитѣ сж се славили като стрѣлци съ лѣкъ, сега се славятъ като стрѣлци съ пушка. Въ врѣме на войната за независимостъ на Гърция въ 1821 и слѣд. години, тѣ най-вече отъ всички други критяни вѣдѣхъ на турцитѣ. За това и гърцитѣ отъ долините и градоветѣ, макаръ и въ мирно врѣме, се боѣтъ отъ тѣхнитѣ лижби, тѣхнитѣ нападения и кражби и ги наричатъ крадци (*клефти*), но гѣлчатъ ги съ нѣкаква си приятелска удобрителна усмивка и думата *клефти* се произнася съ такова чувство, съ каквото ний произнасями думата „хъшъ.“ Сфакиотитѣ сж необикновенно снажни, красиви, силни и леки.

Въ цѣлий островъ не се срѣща, освѣнь едно истинско поле, Мессара, житницата на острова, на югъ отъ Ида. Тукъ нѣма нѣкои голѣми рѣки, освѣнь Иеропотама (Святата рѣка), която тече прѣзъ Мессарското поле, а има малки долове и потоци. За туй пѣкъ брѣговетѣ на острова сж твърдѣ развити и образуватъ живописни заливи и удобни пристанища. Най-главнитѣ заливи сж: Кисамо, Канея, Суда, Армиро, Мегало-Кастронъ, Мирабелла, Сития и Массура.

Климатътъ на островъ Критъ е извънредно приятенъ, мекъ и понася за най-разнообразни произведения. Срѣдната температура лѣтъ е 27⁰.

Почвата е необикновенно плодovита и на нея сполучва и вирѣе всичко, дори и захарната трѣстика и кафето. Както промишлеността, тѣй сжщо и земледѣлието сж западнжли поради политическитѣ условия и постояннитѣ размирици. За сега главнитѣ произведения за извозъ сж: дървено масло, вино — и двѣтѣ твърдѣ хубави — овошки, сапунъ (гиритски), медъ, коприна и сингеръ. Годишниятъ извозъ възлазя на 17,000,000 лева. Мирътъ и редътъ бихъ одесетерили този извозъ. Турското правителство е добивало отъ Критъ всичко 2,000,000 л.

Сега островъ Критъ е раздѣленъ на 8 епископски епар-

хий, съ единъ митрополитъ. На острова има 30 мѣнастиря. Болшинството на жителитѣ живѣе въ 800 села, а гражданинѣ — всичко около 23,000 души, живѣхтъ въ Канея (старата Кидония), Кандия (Мегало кастронъ) и Ретимно, въ подножието на Ида. Административно цѣлий островъ е раздѣленъ на 3 окръга (санджака) и 20 околии (кази). Пжтищата сж въ твърдѣ жалко състояние. Съобщенията ставатъ съ конѣ, катъри и магарета.

Административната столица на острова е Канея, който има до 12,000 жители. Градътъ е доста хубавъ. Тукъ живѣе главний управитель и другитѣ централни власти. Ираклионъ или Кандия е толковъ голѣма, колкото и Канея. Тукъ се намиратъ прочутитѣ фабрики за сапунъ, познатъ въ нашитѣ мѣста подъ названието „гиритски сапунъ“.

Ето какъ характеризираше, слѣдъ прѣкратаване въстание, въ 1868 г., нѣкои отъ по-главнитѣ градове руский талантливъ писателъ и публицистъ К. Н. Леонтьевъ: „Халепа е село на половинъ часъ мѣсто отъ Канея, а града Канея, то е както руский Петербургъ. Имаме и Москва — Ираклионъ или Кандия, която наричатъ и Мегало-Кастро. Ти мислѣхъ, си челъ, че турцитѣ обсаждахъ Кандия 25 години, и че подъ нейнитѣ стѣни погнахъ херцогъ де Бофоръ, когото во врѣме на Фрондата наричахъ „le roi de Halle“ и който бѣ толкова популаренъ между парижския простъ народъ.

„Ираклионъ е древната критска столица, въ която живѣе митрополита на цѣлий островъ; тамъ религиозното чувство е по-силно; тамъ и турцитѣ сж по-страшни съ фанатизма си. А Канея — това е Европа; тука свѣтската власть е единъ наша, който знае да приказва по френски; тука се вѣхтъ консулски флагове на всички държави, тука е „la colonie européenne“ шепя търговци срѣдня рѣка, доктори, военни лодки, европейски чиновници. Градътъ е нечистъ и душентъ, затворенъ въ крѣпость, тѣсенъ, досаденъ. Но и въ него, ако щешъ има своя поезия; той напомя описанията и картинитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове: тѣсни улици, които още неотколѣ (при Велипаша) почти се обагрихъ съ кръвъ. Екипажи нѣма; тѣлци пѣшаци и ездаи; всички тяжести возхтъ на мулета и магарета; одежди—пѣстри, рѣчи шумни, дюгенитѣ развалени...“

II.

Старата история на Критъ.

Мѣстоположението на Критъ го е направило още въ най-старо врѣме да бѣде огнище на еллинската култура. Въ прѣданията и митологията на старитѣ еллини, Критъ държи едно първостепенно мѣсто. Споредъ тѣхъ, тукъ въ „стоградний островъ,“ подъ планината Ида, е отхраненъ върховний древнееллински богъ Зевсъ. Критянитѣ първи сж захванжли да обработватъ желѣзото и туча. Критъ е люлката на искусствата и занаятитѣ, както това става ясно отъ хубавата приказка за Дедала, която тукъ е поржчала за себе си и за сина си Икаря крилѣ и отлетѣли прѣвъ море.

Първата грѣцка държава, за която историята помни, е била Миносвата държава на Критъ. Царь Миносъ е създателтъ на първитѣ закони и на първитѣ държавни наредби въ еллинский свѣтъ. Поради това, той, споредъ грѣцката митология, станалъ е и на онзи свѣтъ единъ отъ тримата съдии, които съдятъ хората подиръ смъртъта имъ. Миносъ е очистилъ околното море и островитѣ отъ разбойници. Водачѣтъ на критянитѣ Идомей играе твърдѣ голѣма роля въ Хомеровата Илиада, която въспѣва прочутата Троянска война. Най-старитѣ жители на Критъ, споредъ О. Худасъ,*) която сж запомнили, сж било *автоктони* (туземци); отпослѣ сж дошли тукъ финийцитѣ, послѣ кирейцитѣ, които сж се запазили подъ името *кидонци*, на западний брѣгъ, и етиокрити, на источний.

Тукъ отпослѣ се е заселило дорийското племе, което е донесло съ себе си оня войнишки коммунизмъ, който е билъ въдворенъ отпослѣ въ Спарта. Дорийци се явили тукъ, около 1000 години прѣди Христа и основали около 20 независими държавици. Тѣ покорили туземцитѣ, станжли властвуващи и пълноправни граждани. Освѣнъ граждани, имало други два по-долни класса: а) *периеки*, които имали граждански, но не и политически права и б) *роби*, привързани о земята, които обработвали общинскитѣ или частнитѣ земи. Прѣсичанѣето на острова съ планини, които образуватъ множество отдѣлени една отъ друга живописни долини и урвести мѣстности, е вѣроятно най-главната причина, гдѣто се появили множество отдѣлни държавици, республики, на които владѣнията се о-

*) Видѣть Enc. Univers. Candie.

граничавали съ чертитѣ на обитаемото мѣсто. Тѣзи естественни раздѣления сж били причината, гдѣто дълго врѣме жителитѣ на Критъ не сж могли да се събиржтъ въ една конфедерация. Тѣ били много повече раздѣлени помежду си, отколкото щѣхж да бжджтъ, ако бѣхж населили разни острови въ Архипелага. Малка или голѣма държавицата, която занимавала срѣдата на всѣка долина, тя не можела да се съобщава съ своитѣ съсѣди иначе освѣнъ чрѣзъ тѣсни пжтеки, които лесно можели да станжтъ непристъпни съ издиганѣето на най-малката крѣпость. Тѣзи малки държавици имали свое отдѣлно управление, свой сенатъ, свое народно събрание, своитѣ монети, но всѣки опитъ на нѣкоя отъ тѣхъ да завладѣе друга и да се разшири на нейна смѣтка не се удавалъ. Всѣка държавица е имала свой съвѣтъ отъ 30 члена. Дѣцата били хранени и възпитавани общински, както въ Спарта. Най-главнитѣ градове сж били: *Кносъ*, столицата на Миноса, гдѣто е билъ баснословний лабиринтъ, обиталище на Минотавра, на когото атинянитѣ проваждали въ жертва момчета и момичета, както наказание за гдѣто бѣхж убили сина на Миноса; както се знае Тезей отрепа това чудовище и спаси Атина отъ всѣкогодишнитѣ жертви; *Хортинъ*, *Елевтерна*, *Хиерапитна*, *Литъ*, *Кидония* (днесъ *Каня*), *Полирения*, *Олеръ*, *Бена* и др.

Въ врѣмето на персидскитѣ боеве Критъ е билъ особно много раздѣленъ на автономни градове или държавици, които непрѣстанно сж се бияли помежду си, както впрочемъ сж правѣли и другитѣ еллински държавици въ Европа. Критскитѣ наемници-войници сж били прочути и за пари сж служили въ всички войски. Тѣй като Критъ е взелъ участие въ нѣкои войни противъ римлянитѣ, тѣзи послѣднитѣ въ 66—67 год. прѣди Хр. нападнжли и прѣвзели Критъ и образували отъ критскитѣ раздѣлени градове една федерация. Въ римско врѣме Критъ е съставлявалъ особна така нарѣчена сенатска провинция, съ единъ пропреторъ, съ единъ легатъ и единъ или два квестора.

Въ врѣмето на императора Тита единъ отъ ученицитѣ на св. Павла обжрнжлъ критянитѣ въ християнство. Когато римската империя се раздѣли на двѣ, въ 395 година, Критъ останж къмъ источната, Византийска империя. Вътрѣшнитѣ свади и борби между отдѣлнитѣ градове на Критъ не прѣ-

ставали и тогава. Между това хубостта на климата, плодородието на земята и удобството на пристанищата, привличали всевъзможни завоеватели. Славянитѣ, въ началото на срѣднитѣ вѣкове, били тоже привлѣчени на този островъ и макаръ да не го държели дълго врѣме, оставили доста слѣди, както и въ самата Еллада, въ названията на нѣкои села и мѣста.

Отъ 673 год. арапитѣ непрѣстанно нападали и плячкосвали критското крайморие. Въ 824 год. Сарацинитѣ (испанскитѣ арапи) дошли съ флота, прѣдвождана отъ Абу-Хасанъ и покорили съвсѣмъ Критъ. Всички залѣгания на византийскій императоръ Михаилъ II-ий да избави Критъ останжли безусиѣшни.

Въ врѣме на сарацинското владичество Критъ станжлъ опасно корсарско гнѣздо, отъ гдѣто единъ цѣлъ вѣкъ арабскитѣ морски разбойници грабили всички кораби и брѣгове на срѣдиземното море. Византийскій императоръ Константинъ VII сжщо се опиталъ да отнеме Критъ отъ арапитѣ, но пакъ напраздно.

Едвамъ въ 901 година, въ врѣме на владичеството на Романа II, византийскій войвода Никифоръ Фокасъ отнелъ Критъ отъ сарацинитѣ и го повърналъ на Византийската империя.

Когато нахълтали кръстоносцитѣ отъ западъ и усвоили Цариградъ (1204 г.) и голѣма часть отъ Византийската империя, Критъ се паднжлъ като дѣлъ на Бонифація, Монферадски маркграфъ. Този послѣдний продалъ своя дѣлъ веднага на Венециянската республика. Отъ това врѣме, до срѣдата на 17 столѣтие, Критъ е билъ въ рѣцѣтѣ на венецианцитѣ, които съ голѣма мжка установили своята власть, но и слѣдъ това борбата на критянитѣ противъ новитѣ господари никога не прѣставала.

Въ 1645 год. турскій султанъ Ибрахимъ се отзовалъ при Канея съ 100,000 войници, обсадилъ го 50 дена и усвоилъ този главенъ критски градъ. Слѣдъ това той ударилъ на Кандия. Цѣли дваѣсе и четири години турцитѣ се борили непрѣстанно противъ този градъ и най-послѣ, въ 1669 година, великий веиръ Кюпрюлю Мехмедъ паша, единъ отъ най-личнитѣ и кадърни характери въ оттоманската история, въ врѣмето на султанъ Мухамеда IV (1648—1687), го прѣвзелъ и венецианскитѣ господари били изгонени отъ него. Трѣбва да се каже, че защитницитѣ на Кандия сж борили юнашки съ нападателитѣ

турци. Стѣнитѣ, подземнитѣ пѣтеки се обливали съ потоци кръвъ. Най-много тука сж се отличили френцитѣ, които подъ прѣдводителството на херцогъ де Бофоръ, помогнали да се продължи съпротивлението. Най-подирь борбата станшла невъзможна. Когато великий везиръ получилъ ключа на критскитѣ порти, срѣщналъ се съ френския посланникъ на Людовика XIV и рекълъ му: „французитѣ сж нашитѣ приятели, но на всѣкъдѣ ний ги намѣрвама да се борятъ редомъ съ нашитѣ врагове.“ Отъ тогазъ турцитѣ станжли господари на острова.

III.

Критъ подъ турското владичество,

Критъ никога не е мирясвалъ, никога не се е помирявалъ съ робското си положение. Борбата на критянитѣ противъ турцитѣ за свобода не е почти никога прѣставала. Прѣзъ всичкото врѣмена 200 и повече годишното владичество на оттоманитѣ въ Критъ, жителитѣ му сж правили постоянни опити за своето освобождение. Може да се каже, островтъ е билъ въ постоянни периодически възстания.

Усиленно критскитѣ буни сж се подкачили въ началото на сегашний вѣкъ. На първо мѣсто трѣбва да се помене възстанието, съврѣменно съ голѣмата грѣцка буна.

Както се знае, еллинската буна (завѣра) отъ 1821 год. не бѣше нищо друго освѣнъ една революция, извикана отъ духа на врѣмето, отъ хлуиванието на онѣзи идеи за възражданието и освобождението на националноститѣ, които обвзехъ цѣла Европа слѣдъ голѣмата френска революция. Не може да се каже, че турското владичество и неговитѣ притѣснители сж сами по себе си извикали грѣцкото движение за освобождение. Потомцитѣ на Османа сж се доволствували само да събиратъ десетъкъ отъ раитѣ, да ги облагатъ съ всевъзможни берии и дѣждия, като не ги пускали само да бѣдѣтъ равни съ тѣхъ въ управлението на страната. Тѣ бѣхъ оставили тѣзи рай да се управлява черковно отъ своитѣ духовни пастири и нито се бъркахъ въ общинската имъ автономия. Гърцитѣ прѣзирахъ невѣжеството на турцитѣ, които, отъ всичко се виждаше, не бѣхъ кадърни нито за дипломация, нито за финансии. За занеманьето на тѣзи служби турцитѣ прибѣгвахъ къмъ гърцитѣ. Непосрѣдствената причина на грѣцкото възстание въ

1821 год. бѣше, отъ една страна русско-турскитѣ войни, отдѣлянето и провъзгласяванье за независимъ Али Тепеленли, Янински паша, който бѣ прѣдложилъ самъ на гърцитѣ да послужи за орджие на тѣхната независимостъ.

Тукъ не му е мѣстото да расправями дългитѣ перипетии на една славна борба, увѣнчана съ сполука, въ която грѣцкый народъ, мъже и жени, стари и млади, съ самопожертвованията си и героизма си, доказахъ на цѣлъ свѣтъ, че сж способни за една по-добра участь.

Ще поменемъ единъ-два отъ безбройнитѣ исторически епизоди, въ които се изображава благородний патриотизмъ и самопожертвованията на еллинската жена. Аркадийкитѣ поднасяли на олтара на Св. Богородица своитѣ брачни вѣнци, като прѣдварително се прогласявали за вдовици, ако страхливостъта на мъжетѣ имъ би ги изоставила на побѣдата на невѣрнитѣ. Дѣвицитѣ снемали своитѣ прѣмѣни и ги принасяли въ жертва на отечественото дѣло. Единъ европеецъ, който посѣтилъ жената на Канариса, единъ отъ бунтовнишкитѣ войводи, намѣрилъ я, че лѣе крушуми. Когато той ѝ казалъ: „Вий имате юнакъ мъжъ.“ Тя отговорила: „нима азъ би го взела за мъжъ, ако не бѣ такъвъ.“¹⁾

Наваринский бой, въ който флотитѣ на Англия, Франция и Руссия показахъ чудеса отъ храбрость и особенно такива на искусство, защото турскитѣ кораби и сили бѣхъ три пкти по-голъми отъ тѣзи на съюзнитѣ войски, Наварински бой, може да се каже, бѣше послѣдний ударъ на турското владичество въ Еллада. Тука се унищожи турский флотъ, тукъ се искупи и запечатана грѣцката независимостъ.

Между това Критъ пакъ останъ да чезне подъ турско владичество. Той бѣше отстъпенъ на Мехмедъ Али, Египетский паша, който го влада 10 години до 1840 год. Не много обаче слѣдъ това, когато островътъ прѣминъ отново подъ властъта на Султана, избухнъ второ критско възстание въ нашето столѣтие (1858 г.)

То биде усмирено съ обѣщанието, че ще се направжтъ реформи, особенно, че ще се намалжтъ данѣцитѣ, харача, ще се введе равноправность между християнитѣ и турцитѣ, ще

¹⁾ Колласъ, История на Търция.

се даде възможность и на християнитѣ да взематъ участие въ управлението редомъ съ мюсюлманитѣ и най-послѣ, че нѣма да се прѣслѣдватъ тѣзи, които сж приели или приематъ християнската вѣра.

IV.

Свърѣменнитѣ възстания и административно-политически реформи.

Моитѣ Гърци, безъ сила, безъ водители и безъ помощь, очакватъ своето освобождение и ще го дочакатъ. Въ глухитѣ села, въ планинитѣ, до толкова недостижни, че мулето, неродено въ тѣхъ не смѣе да стъпи по тѣхнитѣ стрѣмнини, — и тамъ тѣзи хубавци и бандити, чиято ржка тѣй лесно се хваща за ножа, и тамъ тѣ бързатъ да се учятъ; и тамъ завеждатъ школи, исписватъ учители отъ Гърция, крадкѣ ги ношѣ съ оръжие въ ржка, когато турцитѣ се мжчатъ да прѣкъснатъ тѣзи свѣрака съ свободна Атина.

(К. Н. Леонтьевъ, Хризó.)

Прѣдаванетоъ на йоническитѣ острови отъ страна на Англия въ ржцѣтѣ на Гърция изново съживи надѣждитѣ на критянитѣ (1863 г.) Обѣщанитѣ реформи не се ввеждахъ, населението все повече и повече усѣщаше притѣснения и прѣслѣдвания и ето защо въ 1866 год. пламнж ново възстание, най-упорито отъ всичкитѣ. Турцитѣ дълго врѣме обсаждахъ възстанницитѣ въ разни мѣста и особно въ височинитѣ на Апокоронъ, тѣ прѣвзехъ съ пристижъ прочутии манастирѣ Аркадионъ, който въ послѣдната минута рѣшителнитѣ и отчаяни възстанници хвърлихъ на въздухъ. На другата година възстанницитѣ, които не бѣхъ се прѣдали и усмирили, удържахъ нѣколко побѣди въ малки сражения съ турцитѣ. Тѣ свикахъ Народно Събрание, което нареди врѣменно правителство отъ името на грѣцкый краль Георги. Възстанието се поддържаше отъ грѣцкитѣ богаташи търговци и патриоти, които богато и щедро проваждахъ пари и веѣкакви срѣдства на възстанницитѣ. Патриотически комитети дѣйствувахъ открито въ Атина и въ други мѣста на Еллада. На 1868 година Портата рѣши да обява ултиматумъ на Гърция а въ слѣдующата 1869 год. великитѣ държави събрахъ конференция въ Парижъ и накарахъ Грѣцкото правителство да се отрече отъ Критъ. При все това неудоволствията въ Критъ се продължавахъ и едва на 1878 год. критянитѣ прѣстанахъ да взематъ участие въ турското управление на острова.

Въ 1867 (6-й септемврий) султанътъ бѣше издалъ фир-

манъ, съ който прогласи единъ органически уставъ за вътрѣшното управление на Критъ. Този ферманъ се отправяше къмъ Хюсеина Али-паша, командантинъ на войскитѣ въ Критъ и генералъ-губернаторъ на острова, както и къмъ другитѣ каймаками и мютесарифи. Откакъ исказва своитѣ съжалѣния за загубитѣ и злочестинитѣ, постигнали Критъ поради безредицитѣ, султантъ, за да помогне на злото, обѣщава опрощавањето за двѣ години на десетъка, а отъ 1870 год. да се взема само половина десетъкъ (5⁰/₀) и то за мѣстнитѣ нужди. Освѣнъ това освобождаватъ се християнитѣ отъ харача (воененъ откупъ) доклѣ сж освободени мюсюлманитѣ отъ самата военна повинность, като се обѣщава, че ще се уважътъ и другитѣ искания на жителитѣ за данъцитѣ.

Споредъ новий органически уставъ,¹⁾ прогласенъ въ 1868 год. 10-й януарий, управлението на острова се възлагаше на единъ валия, а военното управление—на единъ комендантинъ. Валията ще има двама помощници: единъ христианинъ и единъ мюсюлманинъ. Островътъ, който съставлява единъ вилаятъ се дѣли на нѣколко санджака, имащи за управители (мютесарифи) половината християни, половината мюсюлмани. Турскитѣ мютесарифи ще иматъ християни моавини и обратно. Санджацитѣ (окржия) се дѣлжтъ на каази (околни), управлявани отъ каймаками, мюсюлмани или християни, съ помощта на моавини, както и мютесарифитѣ. При валията (главний управитель), както и при мютесарифитѣ и каймакамитѣ, ще има по единъ управителенъ съвѣтъ, състоящъ отъ членове по право и членове, избрани отъ общинитѣ, мюсюлмански и християнски. Съвѣтитѣ състожтъ отъ около 12 души. Въ християнскитѣ санджаци избранитѣ сж все християни. Официалната корреспонденция се пише на двата езика: грѣцки и турски. Сждилищата състожтъ отъ турци или християни, споредъ характера на населението, или пѣкъ сж смѣсени.

Споредъ 12-й чл. въ главний градъ ще има едно общо народно събрание, въ което всѣка кааза се прѣдставлява отъ двама делегати. Тѣзи прѣдставители сж турци или християни, споредъ каазата, която ги праща. Това събрание има за цѣль да се занимава съ въпроси отъ обща полза, съ развитието на пѣтищата на съобщението и съ всичко, което помага да се

¹⁾ Вж. Législ. Ottomane, Aristarchi-bey, t. II.

разви́ва търговията, земледѣлието, индустрията, а също така и съ распространение на просвѣщението.

Този фирманъ, органически́й уставъ отъ 10-й януарий 1868 год. и прибавенитѣ къмъ него правилници за урежданъето административно, съдебно и финансово на Критъ останахъ мъртва буква по простата причина, че въ турско обикновенно злото не е въ учрежденията, а въ лицата, въ традициитѣ и въ онъзи система на *яваша* и на *бакалѣмъ*, които сж по-силни отъ всички реформи и отъ най-голѣмото желание на падишахитѣ да прѣобразуватъ страната си.

Народното събрание е било свиквано съвсѣмъ нередовно, защото при първото му свикване, 42 души християни дадохъ на валията Сами-паша едно изложение, въ което като напомняхъ, че Али-паша бѣше нарѣкълъ тѣхното ново управление „автономия“ (Selfgovernment) искахъ, щото то да се развива въ пхтя на едно по-добро самоуправление; а между това разнитѣ управители постоянно нарушавали органически́й уставъ, особно наредбитѣ за данъцитѣ, за правосъдието и за неприкосновенността на личността. Тѣ протестирахъ противъ прилаганъето на турската конституция въ Критъ и искахъ изпълнението на този уставъ въ всичкитѣ му точки.¹⁾

На 1875 г. ново революционно движение обхванъ Балкански́й полуостровъ. Тоя пхтъ искрата бѣше хвърлена изъ срѣдата на Босна и Херцеговина, а подхванъта въ България. Новото движение се отзовавъ 1877 г. и на измъчений островъ...

Берлински́й конгресъ, който имаше за цѣль да уреди международното и вътрѣшно отношение на освободенитѣ и неосвободени изъ подъ турското иго земи, не испустнахъ изъ видъ и Критъ. Въ 23-й чл. на Берлински́й договоръ се казва, че Високата Порта се задължава да приложи внимателно въ о-въ Критъ Органически́й Уставъ отъ 1868 г., „като се внесжтъ въ него измѣненіята, които се намѣржтъ за справедливи.“ Подобни уставы щѣхъ да се изработжтъ и за другитѣ области на Европейска Турция, за които въ Берлински́й договоръ не се прѣдвижда особено устройство.

Този същий членъ на Берлински́й договоръ прѣдвиждаше какъ ще се изработжтъ новитѣ уставы за всѣка провинция, но той не прѣвидѣ какъ ще се внесжтъ „справедливитѣ из-

¹⁾ Английската синя книга Blue Book. Turkey K. 1, 1870. Further correspondence respecting the affairs of Turkey, p. 12.

мѣнения“ въ органическии уставъ на Критъ. Ето защо на другата година делегати отъ острова направихъ единъ проектъ за реформи, който на 1-й октомврий 1878 год. биде приетъ отъ султана. Споредъ този проектъ на критянитѣ се давахъ слѣднитѣ допълнителни административно-политически реформи:

1) Управителтъ на Критъ трѣбваше да бѣде непрѣменно християнинъ, назначаванъ отъ султана;

2) Отъ четирмата мютесарифи двамата трѣбваше да бѣдѣтъ християни;

3) Народното събрание трѣбваше да състои отъ 49 християни и 31 мюсюлмани;

4) Сждилището на сѣакиотитѣ да бѣде съставено отъ християни и ни единъ турски войникъ да не ходи въ земитѣ имъ.

Редътъ се възстанови слѣдъ тѣзи нови реформи. За генералъ губернаторъ на острова се назначи Каратеодори паша (5 ноемврий 1878,) слѣдъ нѣколко дена обаче (22 ноемврий) замѣсти го Фотиадисъ паша, който на 22 ноемврий 1879 отвори първо народно събрание. Врѣмето на Фотиадисъ пашовото управление, което трая до 1885 год. бѣ врѣме на икономическа и организаторна дѣятелностъ. Този главенъ управителъ си спечели симпатитѣ на населението. Наслѣдникътъ на Фотиадиса туркофилтъ Саввасъ-паша веднага съ идванъето си извика вълнения въ самата столица Канея, и изъ цѣлата провинция. Това вълнение утихна само когато Саввасъ-паша даде писмено задължение, че ще управлява споредъ даденитѣ отъ Султана реформи.

Въ врѣме на съединението, критянитѣ се пакъ разсвахъ. Тѣ рѣшихъ да направятъ съединението си съ Гърция, ако българското съединение се признае отъ великитѣ сили. Въ единъ мемоаръ отъ 21-й декемврий с. г., тѣ изложихъ прѣдъ посланницитѣ на великитѣ сили въ Цариградъ, своето историческо право да се присъединятъ къмъ Еллада. Тѣ спомняхъ своитѣ борби за свобода отъ 1821 год. посочвахъ на датитѣ 1858, 1863, 1866, 1877 години — дати на тѣхнитѣ периодически и по-упорити възстания. Мемоарътъ бѣ подписанъ отъ болшинството на гръцкитѣ депутати въ Критъ. Понеже скоро ставяхъ нови избори, (1880 год.) то още въ първото засѣдание християнскитѣ депутати подадохъ на Саввасъ паша два адреса: въ единия се говорѣше за лошото финансово положение на острова и се прѣдлагахъ нѣкои реформи;

въ другия се напомняше за законодателнитѣ права на депутатитѣ и се искаше: а) измѣненieto на законитѣ да става, намѣсто съ болшинство отъ $\frac{3}{4}$ на депутатитѣ, съ обикновенно болшинство и б) утвърждаванъето на законитѣ отъ султана да се не чака повече отъ три мѣсеца. Въ Цариградъ не обърнахъ внимание на тѣзи справедливи домогвания на критянитѣ. Народното събрание исказа своето неудоволствие, за което бѣше и растурено.*)

Изново християнското население въ Критъ се завълнува. За да прѣвари усилванъето на вълненията. Високата Порта захванъ прѣговори съ водителитѣ. Най-послѣ на 1888 т. г. въ прѣдградieto на Канея-Халепъ – склучи се писменъ договоръ между турското правителство и християнскитѣ водители, договоръ, нарѣченъ халепски, който потвърждаваше ладенитѣ реформи и удовлетворяваше новитѣ искания на критянитѣ. Слѣдующата година обаче турското правителство се въсползува отъ едно малко движение на острова и отгмѣни халепскитѣ договори. Слѣдъ това движението взе повече и повече усилени размѣри до гдѣто най-послѣ минжлото лѣто въ 1896 год. то се прояви въ енергическото искание на критянитѣ да се свика народното имъ събрание, като грозѣхъ, въ противенъ случай, да станжтъ всички на кракъ.

Високата Порта не чу исканията на критянитѣ и възстанието обзе цѣлий островъ въ едно непродължително врѣме. Подкачихъ се сблъсквания между турци и гърци. Мюсюлманскитѣ фанатизмъ се проявяваше въ насилия и звѣрства, чрѣзъ които се искаше да се потуши възстанието. Великитѣ европейски държави се намѣсихъ и изискахъ отъ Високата Порта да направи нужнитѣ отстжпки за Критъ: да се назначи пакъ християнитѣ главенъ губернаторъ и да се свика народно събрание, което да се провзнесе върху реформитѣ. И слѣдъ това обаче вълнението въ Критъ не прѣставаше. Критянитѣ съзнавахъ по единъ положителенъ начинъ, че за тѣхъ е вече крайно невъзможно да очакватъ що и да било добро отъ турскитѣ обѣщания и реформи.

Усилията на великитѣ сили и на тѣхнитѣ прѣдставители въ Цариградъ дадохъ въ резултатъ цѣла система отъ нови прѣобразувания, които се налагахъ на Високата Порта. Тѣзи прѣобразования състояхъ въ слѣдующитѣ точки:

*) Brunswik, Le traité de Berlin, p. 81 et suiv.

Главний управителъ ще е християнинъ и се назначава съ съгласието на силитѣ; законитѣ се считатъ за потвърдени, ако потвърдението не се даде слѣдъ единъ срокъ отъ два мѣсеца; удобрѣнията на Султана се изискватъ само за измѣненията на органическии уставъ; валията располага съ турската войска на острова; той назначава низшитѣ чиновници, а висшитѣ назначава Султанътъ, като се гледа щото $\frac{2}{3}$ отъ чиновнитѣ да сж християни. — Събранието ще се свиква всѣки двѣ години и ще трае 40 — 80 дни; то ще гласува бюджета, то ще надзирава изпълнението му, ще разисква законопроектитѣ. Основний законъ може да се измѣнява само съ $\frac{2}{3}$ отъ гласовѣтъ на събранието. Никакъвъ законъ не може да се прилага безъ удобрѣние на събранието. — Една комиссия, въ която участвуватъ европейски офицери, ще организува жандармерията. Друга комиссия съ помощта на чужденци специалисти ще уреди правосъдието. Главний управителъ ще позволява печатанье на книги и други издания, отварянъето на печатници и дружества, съгласно съ законитѣ. — Шестъ мѣсеца слѣдъ потвърдението на тѣзи прѣобразования, събранието ще се свика за да подкачи своята законодателна дѣятелность. До тогава главний управителъ съ съгласието на административний свѣтъ ще даде приврѣмenni заповѣди за изпълнението на тѣзи мѣрки.

V.

Свърѣменното положение на Критъ.

Въ началото на текущата 1897 година телеграфътъ извѣсти свѣта (21-й януарий), че на Критъ се подновили кръвопролитията. Въстанжлитѣ критяни поискаж своето съединение съ Еллада и призоваж на помощ своитѣ братя отъ полуострова.

Сѣбитията се развихж съ трѣскавична бързина. На 21-й ян. (2 февр.) се подкачихж първитѣ дѣйствия. Уплашенитѣ консули повикаж на помощ стационаритѣ (военни кораби дадени на расположеение на европейскитѣ прѣдставители). Расправа ее на свѣта, че мюсюлманитѣ, недоволни отъ реформитѣ, прѣдизвикали сблъскванията. На 24 януарий (5 февруарий) Канея се обръща на цѣло бойно поле. Властитѣ раздаватъ отъ арсенала оружие на мюсюлманитѣ и тѣзи захващатъ да трѣпнатъ християнитѣ и да горжтъ цѣли махали. Войската отъ

европейскитѣ кораби слазя на брѣга за да пази гоненитѣ; френскитѣ моряци имали даже стълкновение съ турскитѣ войски. Другитѣ параходи отвозвахъ злочеститѣ и въ Канея оставахъ само мюсюлмани. Числото на християнитѣ бѣжанци отъ Критъ взе да расте. Европейскитѣ кораби не успѣвахъ да ги прѣвзоватъ на другитѣ острови. На малкий островъ Милосъ се събрахъ въ едно скоро врѣме до 7000 жени, дѣца и немощни въ най-бѣдно състояние.

Всичко бѣга изъ Канея; бѣга даже генералъ губернатора Беровичъ-паша съ жена си и съ своитѣ тѣлохранители 30 черногорци, участници въ новата жандармерия. На мѣсто да иде въ Цариградъ, той счете за по-умѣстно да се озове въ Триестъ. Въ цѣла Еллада се издигатъ гласове въ полза на критянитѣ. Гръцкото правителство се утрупва съ адреси, въззвания и рѣшения отъ народ. събрание, които искатъ „активна политика въ националенъ духъ.“ Патриотическата дружина печата въ всички гръцки вѣстници въззвание къмъ критянитѣ да присѣдинятъ Критъ къмъ общото отечество. Въ Атина става бурно засѣдание на министерский съвѣтъ подъ прѣдсѣдателството на кралъ Георгя, който прѣдлага да се испрати гръцката ескадра на помощъ въ Критъ. Първий министръ Делиянисъ отговаря остро на краля, че това е опасно и заплашва съ оставката си. Но кралътъ взема всичката отговорностъ отгорѣ си и настоява да се приеме прѣдложението му.

Вълнението въ страната расте не съ денье, а съ часове. Отъ всѣкъдѣ се стичатъ масса доброволци, даже старци, инвалиди, всички взематъ оружieto; лѣкаритѣ и студентитѣ си прѣдлагатъ услугитѣ на правителството. Възбудениятъ народъ прави овации кралю и неговитѣ вѣсторженни викове се сливатъ съ воплитѣ на кралицата, когато се испраща нейний синъ принцъ Георги назначенъ да командува критската ескадра (29 януарий т. г.) Делиянисъ се прѣдава на общото увличание. Той прави вече горещо патриотическо заявление въ парламента, а прѣдъ вѣстникаритѣ, които се явили прѣдъ него, той казалъ горѣ-долу слѣднiото: „врѣме е да се прѣкратятъ комедиитѣ, които се продължаватъ цѣли шестъ мѣсеци при съвѣщанията на Европейскитѣ посланници въ Цариградъ.“

Смѣлата гръцка ескадра подъ командата на принца Георги и полковникъ Вассоса, синъ на храбрый генералъ, отличенъ въ врѣме на войната за освобождение на Гърция, плава

въ водитѣ на Критъ. На 29-й януарий (10-й февруарий), когато распускатъ гръцкото знаме, ескадрата застава срѣщу Канея редомъ съ британский броненосецъ, а Критянитѣ провъзгласихъ съединението си съ Гърция. На 16-й февруарий полковникъ Вассосъ излѣзва въ Платаня, на единъ часъ отъ Канея, нагласява тамъ своя станъ и отправя възвание къмъ всичкото население, безъ разлика на вѣра и народност, като прогласява военна окупация на острова и кани столицата да се едаде.

Еллада бива наелектризувана. Маса отъ народъ се събира подъ двореца на краля, на когото цѣлото царуване е изпълнено съ борба и безспокойства за злополучний островъ. Виковайтѣ „зито Критосъ“ гърмѣтъ продължително прѣдъ двореца и прѣдъ кжщата на Делияниса, който се явява на балкона си и прогласява: „да се надѣваме.“ Гърция приготвя войски и резерви. Въ туй врѣме на Критъ се продължаватъ захванатитѣ сблъсквания между войскитѣ на Вассоса и мѣстнитѣ турски гарнизони.

Между това европейскитѣ държави се прѣговарятъ върху заплитнитѣ на Истокъ. Всички намѣрватъ, че поведението на Гърция било твърдѣ неразумно. На 15-й февруарий лордъ Сализбури заяви въ палатата на лордоветѣ, а Балфуръ въ палатата на общинитѣ, че „поведението на Гърция е твърдѣ необмислено“ и че Англия наедно съ другитѣ държави ще се държи по единствено възможний цхтъ — мирното рѣшеніе на Критский въпросъ. Френский министъръ на вънкашнитѣ дѣла Ханото заяви, че Франция желае мирътъ и ще направи всичко за да го запази, че тя ще дѣйствува въ съгласие съ Европа, че къмъ гърцитѣ всички въ Европа иматъ симпатия, но че е необходимо да се сдържжтъ тѣхнитѣ честолюбиви въздѣления за да се запази мира и „неприкосновенността на турската империя.“ Въ германский райхстагъ правителството заяви, че Германия нѣма особенни интереси на Истокъ и че за да удовлетвори исканията на здравата хуманность, то заедно съ другитѣ правителства ще работи да запази мира и прѣдупрѣди войната.

Забѣлжително е, че и главнитѣ вѣстници на Европа се исказахъ противъ поведението на Гърция. „Nord“ отъ 26-й януарий (7-й февруарий) заяви, че за „съхраняванъето на мира, двойственний съюзъ между Руссия и Франция е рѣшенъ да

отклони „великата мисль“ за раздѣляне на Турция. „Times“ нарѣче поведението на Гърция—безумие, а филелинизма—истерика. Още малко и блокадата на Критъ имаше да се рѣши.

Но прѣди това всички европейски сили се обѣрихъхъ съ по една нота къмъ Турция и Гърция (19 февруарий). Въ тѣзи ноти се поддържаше: 1) Критъ не може по никои начинъ да се присѣдини, при сегашнитѣ обстоятелства, къмъ Гърция; 2) прѣдъ видъ на закѣсняванието на В. Порта да приложи изработенитѣ въ Цариградъ реформи за Критъ, Европейскитѣ сили сж рѣшени, като запазватъ напълно непокѣтнатостта на оттоманската империя, да надаржтъ Критъ съ автономия напълно дѣйствителна и имаща за цѣль да му осигури едно самоуправление подъ върховенството на падишаха. За да се постигне подобно нѣщо силитѣ прѣдлагатъ оттеглянето на еллинскитѣ войски и кораби отъ Критъ. На еллинското правителство се съобщава, че ако то не се съгласи да испълни волята на Европа, силитѣ сж рѣшени да не се спржтъ прѣдъ никаква мѣрка на натискъ и принуждение.

На Гърция бѣше даденъ 6-дневенъ срокъ за да отговори. Високата Порта, като си запазва правото да прави прѣговори върху една евентуална автономия въ Критъ, на каквато тя се съгласява, благодари на силитѣ за запазване непокѣтнатостта на оттоманската империя (2/14 мартъ т. г.). Гръцкый отговоръ, написанъ въ избѣгвателна форма, даде да се разбере, че Еллада не може така лесно да откаже на исканията на критянитѣ за съединението съ Гърция. Гръцкото правителство желае да се удовлетвори националитѣ стрѣмления, като се направи единъ плебесцитъ, въ който да се искажтъ самитѣ критяни за организацията на тѣхний островъ. Най-послѣ Гърция моли да ѝ се допустне щото гръцкитѣ войски наедно съ европейскитѣ да установижтъ реда, безъ да се допуска да приидватъ въ острова нови турски войски.

Европейскитѣ сили направихъ нови съвѣщания върху въпроса — какво да се прави слѣдъ този отказъ на Гърция. Цѣльта на Европа се видѣ че състои въ едно: да се избѣгне войната на Балканский Полуостовъ. Голѣмий страхъ състои въ това, че една гръцко-турска война може да повлѣче подиръ себе си една европейска война. „Европейский концертъ“ говори само и само за миръ и въ името на този миръ рѣшава да се потѣпчжтъ и най-естественитѣ права на

човѣцитѣ. Говорятъ за миръ, но не унищожаватъ въ зародишъ причинитѣ, които могатъ да поведатъ къмъ война. Може да се върва на искренното заявление на послѣдната рѣчь на Ханото въ сената, че „паданъето на оттоманската империя ще прѣдизвика таквъо сътрѣсение, което ще извика Европейска война. Тъзи катастрофа можало да се прѣдвари само чрѣзъ искренното съучастие на всички държави въ дѣлото на запазване цѣлостта на оттоманската империя и изпълняването програмата на реформитѣ.“ Между това държавитѣ не се грижатъ да изпълнятъ реформитѣ и не подирватъ нѣкое дѣйствително срѣдство за тѣзи цѣль. За да избѣгне една война, Европа трепери надъ цѣлостта на Турция и гледа какъ да отерочи паданието ѝ, а единъ Европейски конгресъ, напр., въ Петербургъ, можеше твърдѣ лесно да отстрани всички заплитни на источниѣ въпросъ... Справедливо казва *Берлинеръ Таг-блаттъ*, че такъви конгресъ би билъ най-рѣшително срѣдство, *ultima ratio*. Такъвъ конгресъ е искалъ и френскиѣ депутатъ Делафосъ въ френската каммара...

VI.

Послѣдната фаза на критския въпросъ.

Съ цѣль да испрѣварятъ ужъ войната държавитѣ се съгласихъ да направятъ блокада на о-въ Критъ. Блокадата има за цѣль да спре всѣкакво прѣвозване на военни припаси и храна за критскитѣ възстаници та да може, по тозъ начинъ да се умиротвори острова. Тя се подкачи на 9-й/21 мартъ отъ 8 часа сутринъта подъ командата на адмиралитѣ на съединенитѣ европейски ескадри, които се намѣрватъ въ водитѣ на о-въ Критъ. Не се пропуска ни единъ гръцки или подъ гръцко знаме корабъ или параходъ. Корабитѣ на 6-тѣхъ велики държави и другитѣ неутрални иматъ право да влазятъ въ критскитѣ пристанища, занети отъ европейскитѣ сили да стоварятъ стоки, ако само тѣ не сж назначени за гръцкитѣ войски. Другитѣ кораби се прѣслѣдватъ.

Адмиралитѣ съ захващанъето на блокадата обявихъ на критянитѣ и добитата за тѣхъ автономия. Въ една прокламация отъ 6-й/18 мартъ къмъ критянитѣ Европейскитѣ адмирали казватъ, че тѣ сж уцѣлноощени отъ своитѣ правителства да обявятъ на критското население, че великитѣ сили безвъзвратно

сж рѣшили да обезпечятъ пълна автономия на Критъ подъ сюзеренството на Султана.

„Въ старанието си, прѣди всичко, да умиржатъ смутоветъ, които съсипахж страната, и да испрѣварятъ подновяването имъ, силитѣ приготвяватъ съ общо съгласие цѣль редъ мѣрки, прѣдзначени да нареджатъ функциониранieto на автономното управление, да постигнатъ умиротвирението, да улеснятъ подкачването изново на земледѣлческитѣ работи и търговията и постепенното развитие на источниците на страната.

„Такъва е цѣльта, която искатъ да постигнатъ силитѣ. Тѣ разумѣватъ тоя езикъ да бѣде разбранъ отъ всички. Нова ера се открива за Критъ; нека всички сложатъ оржиято, силитѣ искатъ да има миръ и редъ. Тѣ ще иматъ, въ случай на нужда, потрѣбната властъ за да направятъ да имъ се уважаватъ рѣшенията.

„Тѣ расчитатъ на съдѣйствието на всички жители отъ острова, било християни, било мюсюлмани, за да имъ помогнатъ въ изпълнението на едно дѣло, което обѣщава да обезпечи на критяни сговора и благоденствието.“

И отъ 9-й мартъ до днесъ (15-й мартъ) блокадата се продължава съвсѣмъ безуспѣшно, за да не кажемъ даже смѣшно. Островъ Критъ е обиколень съ европейски ескадри, които иматъ за цѣль възстановението на реда; а въ вхтрѣшността на острова — войскитѣ на полковникъ Вассосъ и възстанниците се бижатъ съ турцитѣ; кръвъ се лѣе като потоци. Хуманна Европа съ ескадритѣ си не допуца да се доближатъ грѣцки параходи съ храни за възстанниците за дано ги обезоружатъ по този начинъ, между това цѣль день между Суда и Канея пищатъ куршуми и се чува че възстанниците добили нови храни и припаси. Миролюбива Европа не допуца и турски войски да приидватъ изново въ Критъ, но находящитѣ се въ Критъ мюсюлмани продължаватъ, гдѣто могатъ, щастливо да ограбватъ християнскитѣ жилища и да проливатъ християнска кръвъ.

Какво ще излѣзе отъ тѣзи блокада?

Наистина въ 1886 година европейската блокада около Гърция достигна цѣльта си. Тя трая само двѣ недѣли и Гърция се принуди да се разоружи.

Но, сега?

Отъ всичко се вижда, че положението е много по-сери-

озно; настроението на умоветѣ и въ Еллада, срѣди населението, и правителственнитѣ сфери, като захвенемъ отъ двореца, сега е съвсѣмъ друго. Прѣдлежи, сѣкашъ, една неминуема война.

Гръцкиятъ министръ на външнитѣ работи е отговорилъ на нотата на европейскитѣ държави отъ 6-й мартъ за блокадата, че „тъй като населението на острова получава храната си отвънъ, като се взематъ въ видъ връзкитѣ, що иматъ гръцитѣ съ Критъ, могатъ да проивлѣзжтъ послѣдствия, които не отговаряжтъ на чувството на хуманността на правителствата.“

Въ това сжщото врѣме въоръженията на Гърция и проважданъето войски на турската граница не се спира. А миролюбива Европа вмѣсто да подири другъ по-цѣлесъобразенъ лѣкъ поговорва за нова блокада на сама Гърция...

Сѣкашъ миролюбието си е пустнягло пояса за една страшна въ края на XIX вѣкъ война. Именно така...

С. С. Бобчевъ.
